

Study of the Technical Features and Design of Wooden Doors of Qajar Houses in Shiraz

Ashkan Rahmani¹, Malihe Karimi²

¹ Assistant Professor, Department of Art, Faculty of Art & Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran. (Corresponding Author)

² M.A., Art Research, Department of Art, Faculty of Art & Architecture, Shiraz University, Shiraz, Iran.

(Received: 14.03.2022, Revised: 03.05.2022, Accepted: 17.05.2022)
[https://doi.org/ 10.22075/AAJ.2022.26604.1142](https://doi.org/10.22075/AAJ.2022.26604.1142)

Abstract:

Among the historical buildings in Shiraz, there are many Qajar houses, that some of which have special decorations. Tore, painting, tiling, brickwork and decorating wooden doors are examples. Meanwhile, the wooden doors in the Qajar houses of Shiraz have special features and beauty. In this research, the technical characteristics and designs of the above doors are important. The present study focuses on what the subject is, therefore the authors have taken a qualitative approach with the aim of studying the wooden doors in the Qajar houses of Shiraz. In fact, this article is a kind of fundamental research, that the authors used a descriptive and comparative approach to examine the wooden doors in Naranjestan Ghavam, Zinat Al-Molk, Salehi, Saadat, Tavallai, Hassani Ardakani and Manteghinejad Historical houses as samples of the study. Data collection has been done through field research, library study as well as direct photography. The results show that *Khatai* (floral design), vase and flower and the two-color design of *Joak kari* (special type of inlay) are the most widely used patterns. The designs of flowers on all the branches and stems are often seen in an abstract way and in all of them the designs are executed symmetrically. In vase designs, the presence of two birds on either side of the vase is reminiscent of the Sassanid birds and tree design and induces Qajar archeology. In terms of composition, the designs are seen in two forms: medallion and framed (double and triple), in triple samples, the middle frame is smaller. The art of wooden mosaics and Joak-kari, have been used in all doors. In some doors, the art of wood carving is used in decorations, which shows the attention to these arts in the Qajar period. Teak wood, walnut and orange as well as oysters are common raw materials used for doors.

Keywords: Shiraz Qajar Houses, Wooden Doors, Wooden Mosaic, Joak-Kari

¹ Email: rahmani.ashkan@shirazu.ac.ir

² Email: karimimalihe1370@gmail.com

How to Cite: Rahmani, A., Karimi, M. (2022). 'Study of Technical Features and Design of Wooden Doors of Qajar Houses in Shiraz', Journal of Applied Arts, 1(4), (doi: 10.22075/aaj.2022.26604.1142)

مطالعه ویژگی‌های فنی و نقش‌پردازی درهای چوبی خانه‌های قاجاری شیراز

اشکان رحمانی^۱، ملیحه کریمی^۲

^۱ استادیار، بخش هنر، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. (نویسنده مسئول)

^۲ دانش آموخته، کارشناسی ارشد پژوهش هنر، بخش هنر، دانشگاه هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۱۲/۲۳، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۲/۱۳، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۰۲/۲۷)

<https://doi.org/10.22075/AAJ.2022.26604.1142>

مقاله علمی-پژوهشی

چکیده

در بین مجموعه بناهای تاریخی موجود در شهر شیراز خانه‌های قاجاری زیادی وجود دارند که بعضی از آن‌ها دارای تزئینات وابسته به معماری خاصی هستند و مواردی مانند گچبری، نقاشی، کاشی‌کاری، آجرکاری و تزئینات درهای چوبی از نمونه‌های آن‌ها می‌باشند. در این میان، درهای چوبی از ویژگی‌ها و زیبایی به خصوصی برخوردارند، اما این که درهای فوق به لحاظ فنی و نقوش چه ویژگی‌هایی دارند مسئله این پژوهش است. پژوهش حاضر بر چیهستی موضوع محوریت دارد و نگارندگان، با هدف مطالعه درهای چوبی موجود در خانه‌های قاجاری شیراز و با رویکردی کیفی پیش برده‌اند. در واقع این پژوهش از نوع تحقیقات بنیادی است که نگارندگان با روش توصیفی و تطبیقی، درهای چوبی موجود در نارنجستان قوام، خانه زینت‌الملک، صالحی، سعادت، تولایی، حسنی اردکانی و منطقی‌نژاد را به عنوان نمونه‌های مورد مطالعه قرار دادند. گردآوری اطلاعات از طریق تحقیقات میدانی، مطالعه اسنادی و همچنین از عکسبرداری مستقیم بهره گرفته شده است. بررسی‌ها نشان دادند که طرح‌های گردان ختایی، گل و گلدان و طرح دو رنگی جوک‌کاری از پرکاربردترین نقوش مورد استفاده بوده و نقش گل بر روی تمام شاخه‌ها و بندها، اغلب با حالتی انتزاعی دیده می‌شوند و در همه آن‌ها طرح‌ها به صورت قرینه اجرا شده است. در طرح‌های گلدانی، وجود دو پرده در طرفین گلدان یادآور طرح مرغ و درخت ساسانی است و باستان‌گرایی دوره قاجاری را القاء می‌کند. از نظر ترکیب‌بندی طرح‌ها به دو صورت لچک‌ترنج و قاب‌بندی شده دوتایی و سه‌تایی دیده می‌شود که در نمونه‌های سه‌تایی، قاب وسط کوچک‌تر است. از هنر معرق به شیوه جازنی، جوک‌کاری در تمام درها بهره برده شده است. در برخی درها نیز از هنر منبت استیل در تزئینات استفاده شده است که این امر نشان از توجه به این هنرها در دوره قاجار است. چوب ساج، گردو و نارنج و همچنین صدف از مواد اولیه رایج مورد استفاده درها محسوب می‌گردد.

واژه‌های کلیدی: خانه‌های قاجاری شیراز، درهای چوبی، معرق چوب، جوک‌کاری

¹ Email: rahmani.ashkan@shirazu.ac.ir

² Email: karimimalihe1370@gmail.com

مقدمه

درهای چوبی موجود در بناهای تاریخی از جمله تزئینات وابسته به معماری مربوط به دوران مختلف تاریخی می‌باشند که در زمره موضوعات مورد علاقه خیلی از محققان و پژوهشگرانند و هر کدام دارای ویژگی‌های به خصوص و ارزنده‌ای هستند. درهای چوبی موجود در بناهای تاریخی نیز از این قضیه مستثنی نبوده و در همین دسته قرار دارند. در بیشتر ابنیه تاریخی مربوط به ادوار مختلف تاریخی، درهای چوبی زیبا و ارزشمندی وجود دارند که بیان‌کننده ویژگی‌های شاخص دوره ساخت خود می‌باشند. در میان شهرهای ایران بسیاری از شهرها دارای میراث فرهنگی و تاریخی زیبا هستند که در این میان شیراز از ابنیه تاریخی منحصر به فردی برخوردار است. باغ‌ها، آرامگاه‌ها، مساجد و خانه‌های تاریخی بسیاری مربوط به دوران تاریخی مختلف مخصوصاً دوره قاجار وجود دارند که نظر محققان و نگارندگان بسیاری به تزئینات موجود در آن‌ها جلب شده است. قابل ذکر است که تعداد بناهای تاریخی این شهر زیاد است، تاریخ ساخت برخی از آثار و یا تزئینات وابسته به معماریشان به طور دقیقی مشخص نیست و به منظور مطالعه و بررسی میدانی برخی از بناها اجازه دسترسی داده نمی‌شود. خانه‌های قاجاری که درهای آن‌ها از نظر ویژگی‌های فنی و نقوش به کار رفته نسبت به دیگر درها غنی‌تر بود به‌عنوان نمونه انتخاب گردیدند. با توجه به این‌که خیلی از درهای موجود در ابنیه تاریخی شیراز از جنس چوب هستند، شیوه‌های اجرایی متنوعی در ادوار مختلف تاریخی وجود دارد و همچنین با توجه به غنی‌تر بودن درهای موجود در خانه‌های قاجاری، نگارندگان تنها درهای چوبی موجود در خانه‌های دوره قاجار شیراز را مورد مطالعه قرار دادند. علاوه بر موارد

فوق، و با توجه به تحقیقات اندک صورت گرفته در خصوص درهای چوبی خانه‌های شیراز، مطالعه در این زمینه ضروری به نظر می‌رسد و شناخت ویژگی شاخص این درها به عنوان تزئینات وابسته به معماری دوره قاجار، مسئله‌ای است که نظر نگارندگان پژوهش حاضر به آن معطوف گردیده است. چه بسا شاید پژوهش در چنین حوزه‌های مطالعاتی بتواند در شناخت و طبقه‌بندی دقیق‌تر ویژگی‌های معماری آثار تاریخی و تزئینات موجود در آن‌ها و انتقال به آیندگان کمکی هر چند ناچیز باشد. نگارندگان در این پژوهش با هدف مطالعه و شناسایی درهای چوبی خانه‌های قاجاری شیراز به دنبال پاسخی اجمالی به این سؤالات هستند که درهای چوبی خانه‌های قاجاری شیراز از نظر فنی و نقش‌پردازی دارای چه ویژگی‌هایی هستند؟

پیشینه پژوهش

در راستای موضوع پژوهش حاضر مبنی بر ویژگی‌های درهای چوبی موجود در خانه‌های قاجاری شیراز در بین منابع مختلف جستجو گردید مطالعه و تحقیق خاصی انجام نشده است و این دلیل انتخاب موضوع شد، در این راستا تعدادی مقاله، پایان‌نامه و کتاب با موضوعات مشابه به عنوان پیشینه پژوهش انتخاب شدند. در بین مجموعه مقالات، شیخی، سامانیان و آشوری (۱۳۹۱)، در مقاله «مطالعه تطبیقی هنر منبت معاصر در مراکز مهم منبت‌کاری ایران (اصفهان، گلپایگان، آباد، شیراز و سنندج)» در نشریه مطالعات تطبیقی هنر، هنرهای چوبی و تکنیک مورد استفاده در منبت‌کاری شهرهای فوق را مورد بررسی و مطالعه قرار دادند. استفاده از عناصر ریزنقش به صورت عمیق و به شیوه تیج در هنر منبت گلپایگان، کنده‌کاری‌های

روان و گل‌های ریز و چند پر شیراز و آباد و منبت عمیق اصفهان از جمله ویژگی‌ها و یافته‌های به دست آمده نگارندگان می‌باشند. غیاثی (۱۳۹۵)، در پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد ارتباط تصویری، ارائه شده در دانشگاه تربیت مدرس با عنوان «بررسی آرایه‌های گیاهی سه بنای شاخص دوره قاجار در شهر شیراز (مسجد نصیرالملک، نارنجستان قوام، خانه زینت‌الملک)» نقوش به کار رفته در تزئینات سه بنا را مورد مطالعه میدانی قرار داده است. بر اساس نتایج وی می‌توان نقوش گیاهی تزئینات هر سه بنا را به شش گروه گل و بوته، گل و گلدان، کاسه بشقابی، شاخ فراوانی، اسلیمی و درختچه تقسیم کرد. همچنین مجری (۱۳۹۵)، در پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد ارتباط تصویری، ارائه شده در دانشگاه سمنان با عنوان «بررسی نقوش تزئینی خانه زینت‌الملک شیراز» با هدف مطالعه و تحلیل نقوش و تزئینات خانه زینت‌الملک و مشخص کردن بستر پیدایش برخی نقوش به این نتیجه دست یافته که نقوش گیاهی سهم بیشتری در تزئینات بخش‌های مختلف خانه دارند. در این نقوش تأثیر الگوهای غربی دیده می‌شود، این نقوش علاوه بر کثرت در نقش دارای وحدت قابل توجهی بوده و همچنین اغلب از ترکیب‌بندی متقارن برخوردارند. نژاد ابراهیمی، عبداللهی فرد و ساعدی (۱۳۹۶) در مقاله «بررسی ویژگی‌های فنی-هنری و مضامین درهای چوبی دوره صفوی (مطالعه موردی در هفت رنگ و در گره‌بندی مشبک موزه آستان قدس رضوی)» در دو فصلنامه هنرهای صناعی اسلامی به تبیین نقوش و ویژگی درهای دوره صفوی، بر اساس یافته‌ها اجزای تزئینی آن‌ها، توصیف و تحلیل ویژگی نقوش درهای مورد مطالعه و تطبیق آن‌ها به لحاظ مضمونی پرداخته‌اند.

شجاعی (۱۳۹۷) در مقاله «معرفی اثر و بررسی شیوه هنری قدیمی‌ترین در خاتم حرم مطهر حضرت احمدبن موسی الکاظم- شاه‌چراغ (ع)» در فصلنامه علمی تخصصی رهیافت فرهنگ دینی در این مقاله تاریخ ساخت، مواد خاص و فنون به کار رفته در در خاتم حرم مطهر حضرت شاه‌چراغ (ع) را به عنوان نمونه موردی بررسی کرده است.

شیخی، تندی و سامانیان (۱۳۹۷)، در مقاله «سنجش تاریخی و تطبیقی ویژگی‌های فنی و نقش‌پردازی درهای چوبی موزه بزرگ خراسان» در نشریه نگره به بررسی ویژگی‌های منبت چوب دوره تیموری، نقوش و تزئینات موجود در منبت‌کاری درهای فوق و تطبیق درها و کتیبه‌هایشان و آثار شاخص دوره تیموری پرداخته‌اند. با توجه به نتایج نگارندگان درها مربوط به دوره شاهرخ هستند که احتمالاً کاربردشان برای حجره‌های مدرسه بوده و تاریخ ساخت آن‌ها نیز به سه دهه اول قرن نهم هجری برمی‌گردد. همچنین امرائی، افشاری و قاضی‌زاده (۱۴۰۰)، در مقاله «واکاوی نقوش سنتی در صورت‌بندی منبت معاصر ایران» در نشریه مطالعات هنر اسلامی نشان دادند که هم‌نشینی‌های هنر چوبی با هنر منبت به عنوان مکملی بر این هنر همیشه همراه با نوآوری‌ها و تغییراتی بوده و این هنر همواره از ترکیب نقوش زیبا در ادوار مختلف تاریخی بهره برده که در دوره معاصر تهران از نظر صورت‌بندی‌ها به شکلی نو، ارزشمند و فاخر درآمده است. اما با توجه به مطالعات پیشین می‌توان گفت که در خصوص ویژگی‌های فنی و نقوش درهای چوبی مورد نظر، مطالعه چندانی صورت نگرفته، اگر چه مطالب و نتایج برخی از پژوهشگران در بخش‌هایی به لحاظ هدف با مقاله حاضر همسو هستند، ولی در کلیت موضوع و پرداختن به نمونه‌های موردی این

پژوهش متمایز بوده و این دلیلی است مهم برای نگارندگان این مقاله که شاید مطالعه آن‌ها بتواند مطالب و مستندات را در دسترس دیگر پژوهشگران قرار دهد.

روش تحقیق

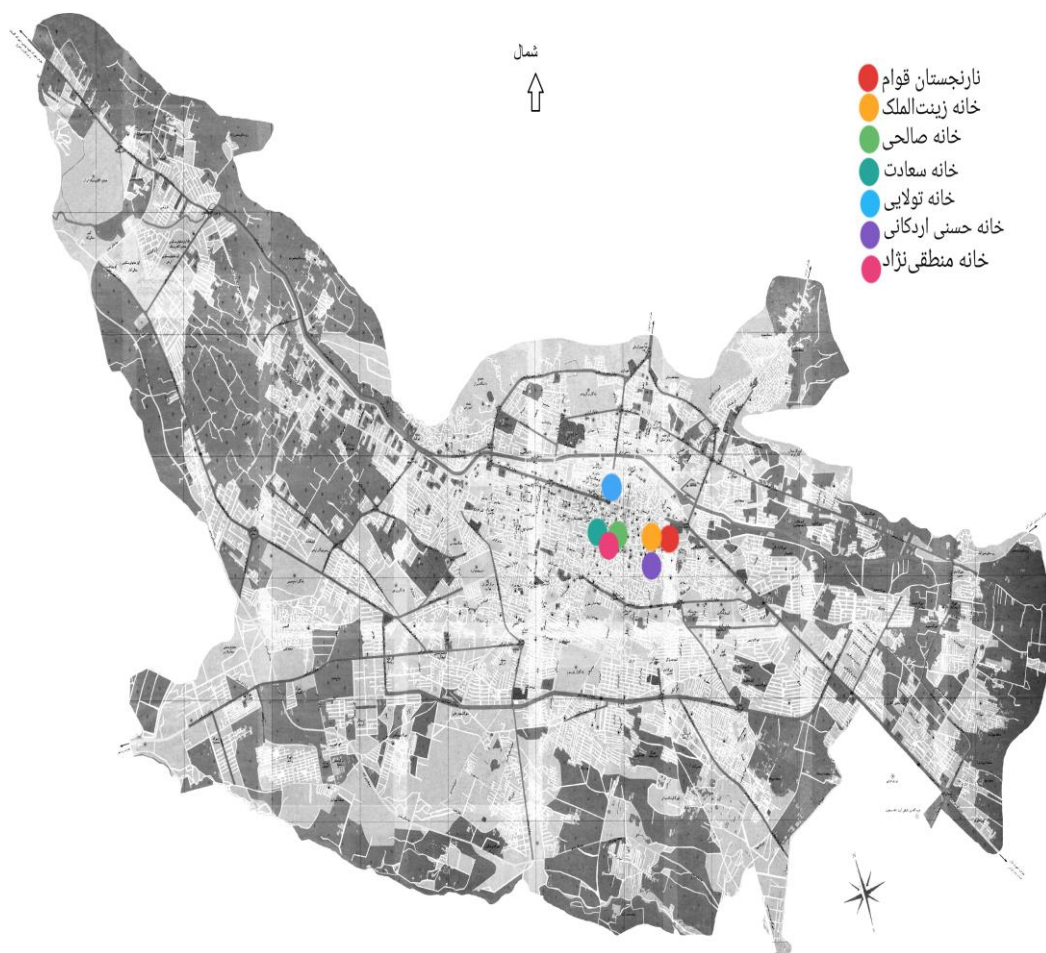
این پژوهش از نوع تحقیقات بنیادی با رویکردی کیفی است که در آن با روش توصیفی و تطبیقی، ویژگی‌های فنی و نقوش درهای چوبی خانه‌های قاجاری شیراز که شامل درهای موجود در نارنجستان قوام، خانه زینت‌الملک، خانه صالحی، خانه سعادت، خانه تولایی، خانه حسنی اردکانی و خانه منطقی‌نژاد می‌شود را به عنوان نمونه‌های مورد مطالعه انتخاب کردند. بناهای فوق با توجه به تاریخ ساختشان به منظور مطالعه درهای چوبی موجود در آن‌ها در لیست انتخابی نمونه‌های موردی قرار گرفتند. مجموعاً شانزده در چوبی مورد مطالعه میدانی قرار گرفتند.

خانه‌های قاجاری شیراز و درهای چوبی موجود در آن‌ها

آثار و بناهای بارز زبیدی در دوره‌های مختلف تاریخی ساخته شده‌اند که در میان آن‌ها، آثار تاریخی دوره قاجار به نوبه خود دارای تزئینات وابسته به معماری ارزشمندی است. با توجه به موضوع این پژوهش، درهای چوبی موجود در مهم‌ترین خانه‌های قاجاری در شیراز مورد مطالعه قرار گرفتند. خانه‌های انتخاب شده نیز از شناخته‌شده‌ترین خانه‌های قاجاری شیراز بوده و درهای مورد نظر نسبت به درهای خانه های قاجاری از نظر نقوش غنی‌تر و وضعیت درها سالم می‌باشند و همین امر دلیل انتخاب درها شد. همچنین اطلاعات ارائه شده در این بخش طبق مشاهدات شخصی نگارندگان و با کمک گزارشات به دست آمده از اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری فارس می‌باشند. همچنین برخی از درها با تعدادی از درهای مجاور خود مشابهت داشتند که تنها به یکی از آن‌ها پرداخته شده است جدول (۱) و تصویر (۱).

جدول ۱. اطلاعات مختصری از خانه‌های قاجاری شیراز و موقعیت درها (منبع: پورتال جامع گردشگری مجازی شهر شیراز و استان فارس)

نام بنا	آدرس	شماره ثبت	تاریخ ثبت	موقعیت درها
نارنجستان قوام	قسمت شرقی انتهای خیابان لطفعلی خان زند، محله بالاگفت	۱۰۷۳	اردیبهشت ۱۳۵۴	درهای ورودی، شرقی، شمالی و جنوبی ایوان، تالار شاه‌نشین و در راهرو
خانه زینت‌الملک	خیابان لطفعلی خان زند، ضلع غربی نارنجستان قوام	۹۳۸	آذر ۱۳۵۲	در اتاق، درون اتاق و در ایوان خانه
خانه صالحی	میدان احمدی، ابتدای کوچه قدیمی هفت پیچ، در مجاورت مسجد شهیدا	۱۰۷۰	اردیبهشت ۱۳۵۴	تالار خانه
خانه سعادت	گذر تاریخی سنگ سیاه، در مجاورت آرامگاه سیبویه	۱۰۴۸۱	آبان ۱۳۸۲	در ورودی
خانه تولایی	بافت قدیم، گذر سنگ، کوچه مقنی‌ها، بن‌بست فرجام، پلاک ۵۱	۸۶۷۵	خرداد ۱۳۸۲	در تالار پذیرایی
خانه حسنی اردکانی	خیابان لطفعلی خان زند، کوچه ۱۲ امام	۱۶۰۱	اردیبهشت ۱۳۵۷	در تالار خانه
خانه منطقی‌نژاد	خیابان احمدی، کوچه پشت مسجد نو	۱۴۹۰	اردیبهشت ۱۳۵۲	درهای ورودی، تالار، ایوان و مجاور تالار

تصویر ۱- نقشه پراکندگی خانه‌های مورد مطالعه در تحقیق (منبع: از <http://asnafshiraz.com/user/Map.aspx>)

جوک‌کاری شده است (کمالی سروستانی، ۱۳۸۴: ۳۸۸-۳۸۷). نارنجستان قوام جزو بناهایی با فضایی در دو جبهه حیاط و روبروی هم و دارای بیست و یک طاق نما است. یک در ورودی اصلی و دو ورودی فرعی در قسمت بیرونی این بنا وجود دارد. در قسمت روبرو اتاق‌های سه دری، پنج دری و راهرو به همراه تالارهای چند ستونی بنا شده‌اند (سلطانی سروستانی، ۱۳۸۷: ۴۰).

خانه زینت‌الملک نیز در ضلع غربی نارنجستان قوام قرار دارد. این منزل به خاندان قوام‌الملک تعلق داشته و به اندرونی معروف بوده است. تزئینات این بنا شامل

در سال (۱۲۹۰ هـ.ق)، علی محمدخان قوام‌الملک دوم شروع به ساخت نارنجستان قوام کرد و در سال (۱۳۰۵ هـ.ق) توسط فرزندش محمدرضا خان قوام‌الملک بنای آن به پایان رسید. بعدها این عمارت توسط ابراهیم قوام که از جانشینان محمدرضا خان بوده قسمت‌های خراب تعمیر شد و همچنین به عنوان موزه و انجام مجموعه فعالیت‌های فرهنگی و هنری مورد استفاده قرار گرفت (آریان‌پور، ۱۳۶۵: ۲۷۵). ساختمان شمالی این بنا، عمارت اصلی نارنجستان و محل پذیرایی از مهمانان و همه درها از چوب گردو ساخته شده و بر روی آن‌ها منبت‌کاری، معرق‌کاری و

آینه‌کاری، مثبت‌کاری و معرق‌کاری درهای چوبی، نقاشی روی چوب و کاشی‌کاری می‌شود که به تزئینات نارنجستان شباهت دارد.

خانه سعادت در بافت قدیم شیراز قرار دارد که امروزه به عنوان خانه خاتم معروف است. بر روی در ورودی این خانه مثبت استیل بسیار مختصری کار شده است و در قسمت سردر، کتیبه کوچکی معرق‌کاری شده وجود دارد روی آن را لایه‌ای پتینه پوشانده است که احتیاج به مرمت دارد.

خانه صالحی مربوط به اواخر قاجار می‌باشد و مالکیت این خانه دولتی و در حال حاضر مسکونی می‌باشد. خصوصیت این بنا شامل کاشی‌کاری به روی دیوار حیاط و در طاقچه‌های بیرونی، درهای معرق‌کاری شده بسیار زیبا و نفیس، همچنین پنجره‌های چوبی معرق‌کاری، تزئینات گچ‌بری رنگ شده بر روی دیوار، سقف نقاشی شده و تزئین شده با نقوش هندسی موج و چلیپا، شومینه گچ‌بری و رنگ شده است.

ساخت خانه عبدالحمید تولایی مربوط به عصر قاجار می‌باشد. اکنون این خانه مالکیت دولتی دارد و مسکونی است. ورودی بنا در ضلع جنوبی قرار دارد. سه طرف حیاط ساخت و ساز صورت گرفته است. تالار اصلی این بنا در ضلع شمالی است که مهمترین قسمت بنا می‌باشد و تزئینات قابل توجهی در آن مشاهده می‌شود، از جمله سقف چوبی آن که تلفیقی از آینه‌کاری و نقاشی است و پنجره‌ها با گره‌چینی زیبا و شیشه‌های رنگی تزئین شده‌اند. این تالار، اتاق کوچکی در کنار خود دارد که با در چوبی جوک‌کاری

شده‌ای از هم جدا می‌شوند. سقف چوبی این اتاق مشابه تالار اصلی است و کاشی‌کاری از دیگر تزئینات زیبای این بنا می‌باشد.

خانه حسنی اردکانی در کوچه‌ای منشعب از بازار حاجی قرار دارد که مالکیت آن خصوصی است. عوامل تزئینی بنا شامل معرق‌کاری درهای چوبی، گره‌چینی‌های زیبا، شیشه‌های رنگی و نقاشی روی گچ و تزئین سقف، نقوش هندسی با لقطه‌های موج و چلیپا می‌باشد. نمای بیرونی بنا کاشی‌کاری و سقف ایوان دارای نقوش هندسی نقاشی شده و شومینه داخل ساختمان و همچنین ستون‌های ایوان گچ‌بری شده‌اند. این خانه مسکونی بوده، اما در حال حاضر خالی و در حال تخریب است.

مالکیت خانه منطقی‌نژاد، دولتی و در حال حاضر مسکونی است. در ورودی این خانه که در کوچه‌ای به نام مسجد نو باز می‌شود معرق و مثبت‌کاری شده است. ساختمان اصلی این خانه در سمت جنوب قرار دارد و شامل یک تالار وسیع در وسط می‌شود که داخل آن با آینه‌های رنگی بسیار زیبا تزئین شده و سقف آن تماماً با آینه‌کاری و نقاشی روی چوب زینت یافته و در و پنجره‌های آن معرق‌کاری شده‌اند. در جلوی ایوان این تالار دو گوشواره در طرفین قرار گرفته و بر روی آن جوک‌کاری شده است. تزئینات درون تالار و کاشی‌کاری‌های روی دیوار حیاط، نمونه جالبی از هنر دوره قاجار می‌باشد. ابنیه ذکر شده از دسته بناهایی بودند که چند در موجود در آن‌ها مورد بررسی قرار گرفته است تصویر (۲).

۱. درب ورودی نارنجستان قوام
۲. درب شرقی ایوان نارنجستان قوام
۳. درب شمالی و جنوبی ایوان نارنجستان قوام
۴. درب درون تالار شاه نشین نارنجستان قوام
۵. درب راهرو نارنجستان قوام

۶. درب اتاقی خانه زینت الملک
۷. درب درون اتاقی خانه زینت الملک
۸. درب ایوان خانه زینت الملک
۹. درب خانه صالحی
۱۰. درب خانه سعادت
۱۱. درب خانه تولایی

۱۲. درب تالار خانه حسنی اردکانی
۱۳. درب ورودی خانه منطقی نژاد
۱۴. درب تالار خانه منطقی نژاد
۱۵. درب ایوان خانه منطقی نژاد
۱۶. درب مجاور تالار خانه منطقی نژاد

تصویر ۲- درهای چوبی موجود در خانه‌های قاجار شیراز (منبع: نگارندگان)

آشنایی با تزئینات موجود درها (منبت، معرق، جوک‌کاری)

منبت یا کنده‌کاری به فرایند نقش کردن تصویر یا نوشته بر روی سنگ، چوب یا فلز به صورت برجسته یا توخالی گفته می‌شود و به معنی فرآورده چوبی است که دارای نقش‌های زینتی برجسته و کنده‌کاری باشد (حسینی، بهنود و براتعلی، ۱۳۸۷: ۱۶۹). چوب که مهمترین ماده منبت‌کاری است، باید محکم و بدون

گره باشد. برای این منظور از چوب آبنوس، فوفل، شمشاد، عناب و گردو استفاده می‌کنند. از دیگر مصالح منبت‌کاری به عاج، صدف و استخوان می‌توان اشاره کرد (ستاری ۱۳۶۸: ۹). انواع منبت از نظر فرم ظاهری را می‌توان این گونه بیان کرد: برجستگی کم یا رولیف که برجستگی نقوش از سطح زمینه بیرون زدگی ندارد، برجستگی متوسط یا بارولیف که برجستگی نقوش کمی بالاتر از سطح زمینه هستند، و برجستگی

کامل که نسبت به بارولیف کمی کامل‌تر می‌باشند و در آن برجستگی به صورت کامل از سطح کار بیرون می‌زنند (نوری، ۱۳۹۷).

به طور کلی شیوه منبت‌کاری در پنج دسته قرار دارد که هر کدام در دوره یا دورانی رواج داشته‌اند. بدین صورت که شیوه تخت تا اوایل دوره سلجوقیان مورد استفاده بوده، به تدریج این شیوه به سمت شیوه محدب‌گرایش یافته و از اواخر دوره سلجوقی شروع و در دوره ایلخانی به اوج شکوه خود می‌رسد. از دوران تیموریان تا اواخر دوره قاجار شیوه مقعر نیز مرسوم بوده که در سه گروه مختلف نیش، تیج و جست پرداخته می‌شد. شیوه شبکه نیز یکی از شیوه‌هایی است که در دسته پنج شیوه منبت‌کاری قرار دارد. با این تفاوت که نقوش و عناصر مورد استفاده در آن به صورت درشت و عمیق بوده که در دوره قاجار به شکل گسترده‌ای مورد استفاده قرار می‌گیرد. در نهایت شیوه حجم که از دوره قاجار با ورود مبلمان به ایران جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داد (شیخی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲-۳). در توصیف وضعیت منبت دوره قاجار باید گفت که در این دوره هنر ظریف منبت‌کاری تا حدودی از رونق افتاد و ساخت درهای بزرگ کنده‌کاری شده، جای خود را به اشیاء کوچک‌تر داد (ستاری، ۱۳۶۸: ۹).

استفاده از هفتاد و چهار نوع چوب مانند رز، زیتون، شمشاد، نارنج، فوفل، عناب و گردو نزد معرق‌سازان مرسوم است. افزون بر این، صنعت گران بنا به ضرورت و ذوقشان گاهی از استخوان شتر، صدف، عاج و فلزات روی، مس، نقره و حتی طلا برای تکمیل فرآورده‌هایشان استفاده می‌کنند (حسن بیگی، ۱۳۶۵: ۱۸۲). معرق چوب شامل سبک‌های متفاوتی است. به طور مثال معرق هندی، یک نمونه معرق منبت بسیار

قدیمی می‌باشد که سابقه آن بسیار طولانی است. این نوع معرق اولین بار توسط هنرمندان کشور هند تجربه شده به همین خاطر سبک هندی نامیده می‌شود. این شیوه یکی از سخت‌ترین روش‌های کار با چوب می‌باشد که در دوره قاجار و قبل از آن متداول بود و بر روی در بناها اجرا می‌شد. معرق زمینه چوب، یکی دیگر از سبک‌های معرق‌کاری است که خود به چهار سبک جداگانه زمینه پازلی، زمینه آجری، زمینه پارکتی و زمینه روکشی کار می‌شود (عسکری، ۱۳۸۲: ۸۲-۸۱). معرق به شیوه جدید، از ترکیب سنت ذاتی ایرانی و مهارت‌های کسب شده از هنر هندی حاصل آمده است. در ابتدا برای تزئین سطح میز، بوفه در، تکیه گاه صندلی و موارد این چنینی به کار برده می‌شد و تنها نقش‌های اسلیمی گاه با پنج رنگ محدود، چوب‌های آبنوس، فوفل، گلابی، سنجد و توت مورد استفاده قرار می‌گرفت (کرم‌نیا، ۱۳۸۱: ۱۳). در این شیوه جدید معرق به جای آن که زمینه چوب را خالی کرده یا نقش مورد نظر را برجسته کنند، چوب‌های مختلف با رنگ‌های طبیعی گوناگون و متنوع را بریده و کنار هم قرار می‌دهند.

جوک‌کاری عبارت است از ایجاد نقوش هندسی، با استفاده از چوب‌های رنگی (معمولاً ۲ تا ۳ رنگ) که این نقوش از کنار هم قرار گرفتن قطعات کوچک چوب با مقاطع مختلف مثلث، مستطیل و لوزی به وجود می‌آیند. تنوع طرح‌های جوک بسیار زیاد است و هر نوع طرح هندسی که بتواند از ترکیب حالت‌های مختلف مثلث پدید آید، در این هنر قابل اجرا است (رحمانی و الحمادی، ۱۳۹۰: ۹۶-۸۷). بر روی اغلب درهای چوبی بناهای دوره قاجار، تزئینات جوک‌کاری به صورت حاشیه باریک دیده می‌شود.

نقوش و مضامین مورد استفاده در منبت و معرق

نقوش ختایی مجموعه‌ای از گل‌ها، غنچه‌ها، برگ‌ها و ساقه‌هایی است که در نظامی هندسی و برگرفته از چرخش عشقه جلوه‌گر است (اسکندر پور خرمی، ۱۳۷۹: ۶). گفته شده که این طرح با مغول از چین به ایران آمده است و ایرانیان آن را اقتباس کرده‌اند. اما بررسی سیر تکامل گل‌ها در دوره‌های مختلف، از هخامنشی تاکنون این اندیشه را رد می‌کند. نقش ختایی از خطوط منحنی موزونی تشکیل شده است که هر یک از آن‌ها «بند» نامیده می‌شوند. مجموعه این بندها مانند استخوان‌بندی، سرتاسر طرح را فرا می‌گیرند (مصدقیان، ۱۳۸۴: ۵۰). مفردات ختایی، چون برگ، ساقه و غنچه با گل معنی می‌یابد و همگی نشان و اشاره‌ای از گل هستند (اسکندر پور خرمی، ۱۳۷۹: ۲۰). اکثر نقوشی که در منبت استفاده می‌شود، در معرق‌کاری نیز قابل اجرا می‌باشند. در واقع آن‌ها نقوش گردانی هستند که شامل اسلیمی و ختایی می‌شوند. می‌توان گفت طرح‌های مورد استفاده در هنر معرق بسیار متنوع‌تر از طرح‌هایی است که در منبت اجرا می‌شود. مانند طرح گلدانی، بندهای افشان با گل‌های متنوع و نقوش هندسی. همچنین به منظور تکرار نقوش طبق قاعده خاصی از روش‌های قرینه انتقالی و قرینه انعکاسی نسبت به قرینه انتقالی پیچیده‌تر است که در آن دو نقش با هم برابر هستند اما قابل انطباق نیستند.

عموماً در اکثر آثار منبت و معرق موجود در شیراز دوره قاجار، آرایه‌های گیاهی و بعضاً نقوش هندسی و حیوانی به عنوان نقوش و مضامین مورد استفاده در نظر گرفته می‌شده که با مشاهده آثار مضمونی چون بهشت القا می‌شود چرا که در هنرهای اسلامی

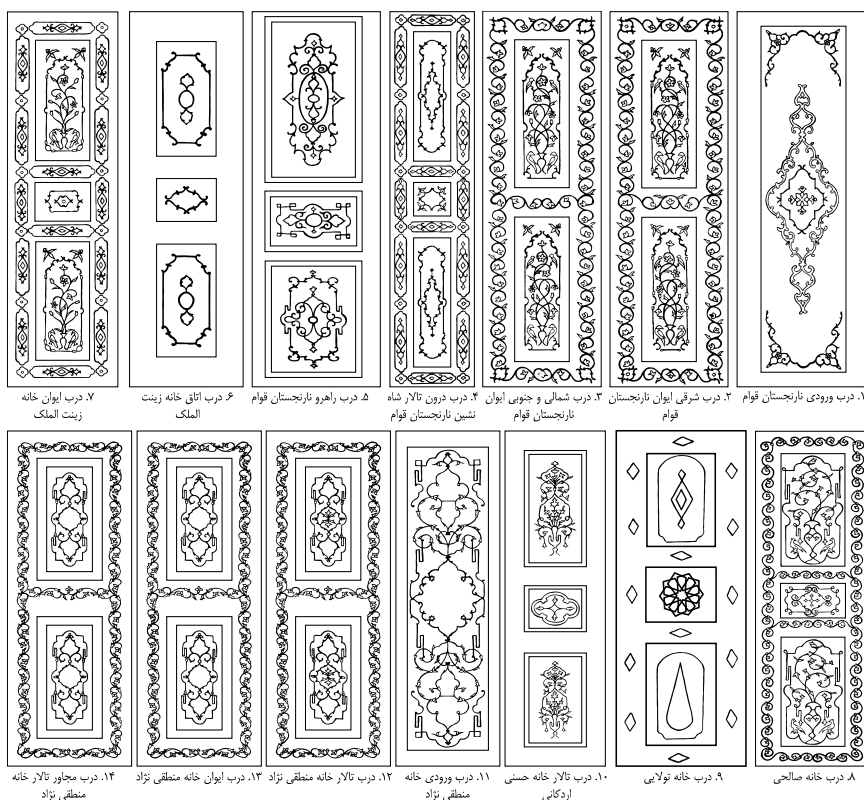
مضامین آسمانی و دینی به جای مضامین زمینی و انسانی مورد استفاده هستند که این مضامین خود را به کمک گیاهان و نقوش هندسی نشان می‌دهند. اصول قرینه‌سازی، تکرار نقوش، قرارگیری برخی طرح‌ها به سمت بالا (به عنوان نمادی از آسمان) از جمله ویژگی‌های هنرهای ایرانی اسلامی هستند.

بررسی ویژگی‌های فنی و نقش‌پردازی درهای چوبی خانه‌های قاجاری شیراز

در این بخش از پژوهش، نوع طرح، نقش و مواد اولیه درها مورد مطالعه قرار گرفته که در هر مورد بعد از ارائه اطلاعاتی راجع به آن‌ها، به نمایش تصاویر نقوش به کار رفته در آن‌ها پرداخته شده است. اطلاعات ارائه شده در این بخش براساس مشاهدات شخصی نگارندگان و مصاحبه با دو تن از استادان منبت‌کار و دو تن استاد معرق‌کار در شیراز می‌باشند (جدول ۲). همان‌طور که در تصویر (۳) مشاهده می‌شود نقوش کار شده بر روی درهای معرق و منبت‌کاری نارنجستان قوام به صورت انتقالی و انعکاسی هستند که از نقوش متداول عصر قاجار می‌باشند. در ورودی این بنا از جنس چوب ساج است و این لچک‌های متقارن را جوک درر گرفته است. ساقه‌های قوسی شکل و بندهای سر هم سوار با قرینه انعکاسی و گل‌های ختایی، نقش‌های تشکیل‌دهنده لچک‌ها و ترنج می‌باشند. ایوان این عمارت چهار در معرق‌کاری شده بسیار پرکار و زیبا دارد که به طور کلی طرز تشکیل نقش و طرح این درها به هم شبیه‌اند و تنها تفاوت کوچکی که با هم دارند، در شکل بعضی گل‌ها و جای قرارگیری آن‌هاست که در چیدمان با هم فرق دارند.

جدول ۲- مشخصه درهای چوبی موجود در خانه‌های قاجاری شیراز (منبع: نگارندگان)

نام بنا	ویژگی‌های فنی		ویژگی‌های نقش‌پردازی	
	نوع در و تزئینات آن	عناصر و مواد اولیه	نوع نقوش	نوع ترکیب‌بندی
نارنجستان قوام	درهای چوبی معرق، منبت و جوک‌کاری	چوب (ساج، گردو، فلفل و نارنج) - صدف	ختایی، پرنده، گلدانی،	قرینه انتقالی، قرینه انعکاسی، لچک ترنج
خانه زینت‌الملک	درهای معرق، منبت و جوک‌کاری	چوب (ساج، گردو، فلفل و نارنج) - صدف	بندگردان، بند افشان، ختایی، گلدانی و پرنده	قرینه انتقالی و قرینه انعکاسی
خانه سعادت	در چوبی معرق و منبت‌کاری	چوب (ساج، گردو و نارنج)	نقوش ختایی و کتیبه	قرینه انعکاسی
خانه صالحی	در چوبی و جوک‌کاری	چوب (ساج، گردو و نارنج)	ختایی، بندافشان، پرنده،	قرینه انتقالی و قرینه انعکاسی
خانه تولایی	در چوبی و جوک‌کاری	چوب (ساج، گردو و نارنج)	نقوش هندسی (شمسه ده‌کند و ترنج کند)	نقوش هندسی به صورت منفصل
خانه حسنی اردکانی	در چوبی معرق و جوک‌کاری	چوب (ساج و نارنج)	ختایی و گلدانی	نقوش ختایی به صورت منفصل
خانه منطقی‌نژاد	درهای چوبی معرق و جوک‌کاری	چوب (ساج، گردو و نارنج)	ختایی،	قرینه سر هم سوار و قرینه انعکاسی

تصویر ۳- طرح خطی درهای چوبی خانه‌های قاجاری شیراز (منبع: نگارندگان)

صدف، چوب نارنج و فوفل می‌باشد که به صورت جازنی کار شده است. درهای درون تالار و اتاق‌ها از نظر تزئینات ساده و کم‌کار هستند و بعضی از سردرها دارای حاشیه‌ای از منبت، جوک و معرق‌کاری با طرح قرینه دورانی و بندهای گردان به شکل قرینه انعکاسی می‌باشد. دری معرق‌کاری شده در قسمت ایوان این خانه قرار دارد که بسیار پرکارتر از درهای درون اتاق‌هاست. این در چهار قاب میانی دارد که با بندهای افشان و طرح گلدانی و پرندۀ تزئین شده است و سردر ترکیبی از بندهای گردان و گل و برگ‌های ختایی و طرح گلدان که به شیوه قرینه انعکاس اجرا شده است. فرم پرندۀ‌های استفاده شده با نمونه پرندۀ‌های کار شده در کاشی‌کاری و نقاشی در بناهای قاجاری شیراز یکی است. در ورودی منزل سعادت نمونه‌ای از منبت و معرق‌کاری عصر قاجار را داراست. بر روی ستون میانی این در که نوع چوب آن متفاوت از نوع چوب در است، منبتی به شیوه استیل و معرق بسیار ناچیزی کار شده است. اما معرق‌کاری بالای در پراهمیت‌تر است؛ این قسمت قدیمی و فرسوده است، فرسودگی چوب و لایه پتینه بر روی آن گواه این ادعاست. به طوری که باعث شده کتیبه معرق آن به راحتی دیده نشود و به سختی قابل خواندن باشد. سه کتیبه در این قسمت وجود دارد، که یکی عبارت «بسم الله الرحمن الرحيم» و در قسمت دیگر «هو الله خير حافظ الرحمن الرحيم» به صورت معرق کنده‌کوب جا زده شده است. در قسمت میانی این دو عبارت، کتیبه دیگری قرار دارد که زیر پلاک پنهان است. در فاصله بین این نوشته‌ها، ساقه و برگ و غنچه‌هایی از ختایی نیز کار شده است جدول (۴).

هر چهار در این ایوان آینه‌کاری شده با انواع طرح‌های دو رنگی جوک تزئین شده‌اند طرح و نقش تشکیل دهنده این درها که سر در نیز دارند عبارتند از: بندافشان، قرینه سرهم سوار و برگردان، طرح ختایی، گلدانی و پرندۀ؛ که در بعضی از قسمت‌ها به شیوه قرینه انعکاسی اجرا شده است. منبت سنتی در قسمت سردرها به صورت حاشیه کار شده است. تزئینات صدف بر روی این درها، جلوه آن‌ها را دو چندان می‌کند. دو در دیگر از نوع معرق‌کاری و جوک‌کاری، در راهرویی که از این ایوان به تالار منتهی می‌شود وجود دارد. هر کدام از این درها سه قاب میانی دارند با طرح‌های متفاوت از هم که با بندهای گردان و دورانی و برگ‌های ختایی، به صورت قرینه انعکاسی تزئین شده‌اند و حاشیه باریکی از جوک نیز دور این قاب‌ها کار شده است. درهای معرق‌کاری شده دیگری نیز در قسمت تالار شاه‌نشین قرار دارند. هر کدام از این درهای دو لنگه نیز دارای چهار قاب میانی هستند که تزئینات مشترکی دارند. به طور کلی طرح‌های روی درهای این بنا به شیوه جازنی اجرا شده‌اند. پرکاری و نوع مواد به کار رفته در تزئین این درها نشان‌دهنده این امر می‌باشد که برای محل خاصی ساخته شده‌اند جدول (۳). در مجموع از نظر ترکیب‌بندی درهای نارنجستان قوام دارای هر سه طرح لچک-ترنج، قاب-بندی شده دوتایی و سه‌تایی است.

خانه زینت‌الملک دارای چندین در چوبی است که از نظر تزئینات معرق و منبت‌کاری و جوک‌کاری قابل توجه‌اند. در تالارها و اتاق‌های این خانه از نقوش تزئینی همچون اسلیمی، گل و گلدان، گل و مرغ و نقش لوزی استفاده شده است (مجری، ۱۳۹۵: ۲۶۷). این درها از جنس چوب ساج و تزئینات روی آن از

جدول ۳- جزئیات درهای چوبی نارنجستان قوام شیراز (منبع: نگارندگان)

جزئیات		درها
ستون		در ورودی نارنجستان قوام
		
نقش در و حاشیه		جنوبی ایوان نارنجستان قوام در شرقی، شمالی و جنوبی
		
نقوش	حاشیه	قاب وسط
		
حاشیه		در درون تالار شاهنشین نارنجستان قوام
		
نقوش پنجره اطراف در		قاب میانی
		

ختایی و طرح پرنده به صورت قرینه انعکاسی تزئین شده است و حاشیه باریکی هم از جوک دارد. پشت یا روی دیگر این درها به سمت راهرو می‌باشد که ساده و بدون نقش و تنها تزئین آن جوک کاری است که در حاشیه در و قاب‌های میانی کنده‌کوب شده‌اند. در این تالار چهار تاقچه قرار دارد که بالای آن مانند سردری است معرق کاری شده که با بندهای گردان، طرح ختایی و پرنده زینت یافته اما نوع ترکیب بندی آن با سردرها متفاوت است. خانه تولایی یک خانه قدیمی است که تنها یک در در قسمت تالار پذیرایی دارد و تنها با جوک کاری که یکی از هنرهای متداول و پرکاربرد دوباره قاجار بوده تزئین شده است.

تالار خانه صالحی که زیباترین قسمت آن است سه در دو لنگه با سردر معرق کاری شده دارد. نوع چوب به کار رفته در آن‌ها (ساج، گردو و نارنج) و همچنین نحوه طراحی و اجرای نقوش این درها کاملاً به هم شبیه‌اند و به همین دلیل تنها یکی از آن‌ها بررسی شده است. هر لنگه این در سه قاب میانی دارد که دو قاب آن ترکیبی از نقوش از ختایی، پرنده، گلدانی و افشان است و در یکی از قاب‌ها از قرینه‌سازی انعکاسی در طراحی آن استفاده شده است. طرح قرینه انتقالی نیز در حاشیه به صورت واگیره‌هایی تکرار شده است و نوار باریکی از جوک اطراف در و قاب‌های میانی را فرا گرفته‌اند. قسمت سردر، با بندهای گردان و گل و برگ

جدول ۴- جزئیات درهای چوبی خانه‌های زینت‌الملک و سعادت شیراز (منبع: نگارندگان)

درها	جزئیات	
در اتاق خانه زینت‌الملک	سردر	قاب میانی
در در ایوان زینت‌الملک	سردر و حاشیه‌ها	قاب میانی
در خانه سعادت	طرح و ستون در	سردر

اشکال جوک‌کاری شده روی در، شمشه ده کند، ترنج کند و لوزی است که به روش کنده‌کوب و جازنی اجرا شده‌اند. از دیگر خانه‌های قدیمی شیراز، خانه حسنی اردکانی است که به لحاظ تزئینات مربوط به دوره قاجار قابل توجه است. از جمله این تزئینات، در درون تالار پذیرایی است که مهم‌ترین و زیباترین قسمت خانه می‌باشد و بر روی چهار قاب میانی آن تزئینات معرق‌کاری زیبایی به صورت گلدانی، ساقه و برگ و

گل‌های ختایی کار شده و جوک ساده‌ای دور این قاب‌ها و حاشیه در کشیده شده است. پشت این کاملاً ساده و بدون نقش است و تنها جوک است که بر روی آن خودنمایی می‌کند. جدول (۵). این سبک تزئین-گری درها در بناهای مذهبی و غیرمذهبی مشابه بوده است که در بناهای مذهبی و مساجد کمی پرکارتر کار شده است.

جدول ۵- جزئیات درهای چوبی موجود در خانه صالحی، تولایی و حسنی اردکانی شیراز (منبع: نگارندگان)

طرح درها			در تالار خانه صالحی
تاقچه سردر	قاب میانی و حاشیه	سردر	
			
قاب میانی و حاشیه			در خانه تولایی
			
قاب‌های میانی			در خانه حسنی اردکانی
			

به صورت ترنجی است با گل و برگ به صورت قرینه آینه‌ای در میان و سرترنج ماندهایی از بندهای گردان که به صورت قرینه آینه‌ای است. حاشیه‌ای از قرینه انتقالی که به صورت واگیره‌هایی تکرار شده و دور قاب‌های زمینه را احاطه کرده‌اند، همچنین جوک طرح ساده و آلاورد (مورب) در حاشیه و قاب میان کار شده است. سه در معرق کاری شده دیگر در این خانه وجود دارد، یکی در اتاق مجاور تالار و دو تای دیگر در ایوان قرار دارند. سه در از نظر طرح و نقشه کاملاً شبیه هستند. جدول (۶).

درهای خانه منطقی‌نژاد از جمله درهای زیبا و پرکار مربوط به دوره قاجار است. در ورودی این بنا با بندهای گردان، قرینه‌سازی دورانی و طرح ختایی به صورت قرینه انعکاسی تزئین شده است. منبت کوچکی نیز به شیوه استیل کار شده که مابین دو لنگه در قرار دارد. چون جوک از هنرهای متداول دوره قاجار بوده، بر روی این در نیز از دو نوع تزئینات جوک‌کاری استفاده شده است. این خانه یک تالار دارد با دو در معرق کاری شده بسیار زیبا که هر دو از نظر نوع چوب و طرح، کاملاً یکی هستند. طرح قاب میانی این درها،

جدول ۶- جزئیات درهای چوبی خانه منطقی‌نژاد شیراز (منبع: نگارندگان)

طرح درها				
حاشیه	ستون	نقش	در ورودی خانه منطقی‌نژاد	
				
حاشیه در ایوان و اتاق	حاشیه در تالار و در مجاور تالار	قاب میانی در ایوان و اتاق	قاب میانی در تالار و در مجاور تالار	در اصلی و مجاور تالار و در ایوان خانه منطقی‌نژاد
				

نتیجه‌گیری

به طور کلی در توصیف درهای دوره قاجار می‌توان گفت که نقوش گیاهی (ختایی) بیشترین کاربرد را در تزئین درها داشته است. روش استفاده از نقوش به صورت تکرار و قرینه‌سازی به شیوه قرینه انعکاسی بوده، نقوش حیوانی محدود بودند، آثار به طور ظریف و دقیق اجرا می‌شدند، از طرح گلدان، بندهای افشان و پرنده در تزئین قاب میانی درها مورد استفاده بوده، تزئین جوک‌کاری بر روی تمام درها به کار برده می‌شده و از صدف بر روی بعضی از درها استفاده شده است. بخش‌هایی از بررسی‌های نگارندگان این پژوهش با یافته‌های شیخی، سامانیان و آشوری (۱۳۹۱)، امرائی، افشاری و قاضی‌زاده (۱۳۹۹) را می‌توان همسو دانست. در خصوص مثبت‌کاری می‌توان گفت که در بیشتر مثبت‌کاری‌های شهر شیراز طراحی سنتی، گل و مرغ و گیاهان طبیعی همین منطقه مثل گل و برگ به گونه‌ای تمام طرح مورد استفاده بوده‌اند. همچنین با توجه به موارد فوق می‌توان نتیجه گرفت که در دوره قاجار برای تزئین درها اغلب از طرح گردان استفاده می‌کردند و شاید طرح رایج این دوره برای استفاده در تمام هنرها بوده است. ختایی که عبارت است از ساقه، گل و برگ، پرکاربردترین طرح در تزئین درهای این دوره به شمار می‌آید. نقش گل بر روی تمام شاخه‌ها و بندها دیده می‌شود. علاوه بر هنرهای چوبی در هنرهای دیگر از جمله کاشی‌کاری، گچ‌بری، نقاشی و بافته‌ها نیز دیده می‌شود. اغلب گل‌های ختایی و شاه عباسی استفاده شده بر روی درها حالت انتزاعی دارند. در تمام درهای موجود در خانه‌های قاجاری شیراز از هنر جوک‌کاری بهره برده

شده که این امر نشان می‌دهد که هنر جوک‌کاری در دوره قاجار بسیار متداول و قابل توجه بوده است. در یکی از درهای موجود در اتاق خانه زینت‌الملک، تنها از جوک‌کاری استفاده شده، در خانه تولایی علاوه بر جوک‌کاری از نقوش هندسی مانند شمسه ده کند به کار برده شده، اما نقوش برخی از درها مانند در شرقی، شمالی و جنوبی ایوان نارنجستان قوام، در خانه صالحی و در تالار خانه منطقی‌نژاد مملو از نقوش گلدانی، ختایی و قرینگی هستند. همچنین تفاوت دیگری که باید به آن اشاره کرد استفاده از پرنده، تنها در برخی از درها مانند در خانه صالحی، در شرقی ایوان نارنجستان قوام و در ایوان خانه زینت‌الملک می‌باشد. در طرح‌های گلدانی، وجود دو پرنده در طرفین گلدان یادآور طرح مرغ و درخت ساسانی است و باستان‌گرایی دوره قاجاری را القاء می‌کند. از طرفی دیگر از گذشته بسیار دور پرندگان به عنوان نگهبان درخت مقدسی بوده‌اند که نماد باروری خاک می‌باشند. حال شاید بتوان گفت نقش دو پرنده طرفین گلدان موجود در بعضی از درها پیرو همین اعتقاد و باور باشد. از نظر ترکیب‌بندی طرح‌ها به دو صورت لچک‌ترنج و قاب‌بندی شده دوتایی و سه‌تایی دیده می‌شود که در نمونه‌های سه‌تایی، قاب وسط کوچک‌تر است. از هنر معرق به شیوه جازنی، جوک‌کاری در تمام درها بهره برده شده است. در برخی درها نیز از هنر مثبت استیل در تزئینات استفاده شده است که این امر نشان از توجه به این هنرها در دوره قاجار است. چوب ساج، گردو و نارنج و همچنین صدف از مواد اولیه رایج مورد استفاده درها محسوب می‌گردد.

فهرست منابع

- آریان‌پور، علیرضا (۱۳۶۵). پژوهشی در شناخت باغ‌های ایران و باغ‌های تاریخی شیراز. تهران: نشر تاریخ و فرهنگ ایران زمین.
- اسکندرپور خرمی، پرویز (۱۳۷۹). گل‌های ختایی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- امرائی، مهدی؛ افشاری، مرتضی و قاضی‌زاده، خشایار (۱۴۰۰). «واکاوی نقوش سنتی در صورت‌بندی منبت معاصر ایران». نشریه مطالعات هنر اسلامی. ۴۱: ۵۴-۳۸.
- حسینی، حبیب؛ بهنود، هادی و براتعلی، غلامحسین (۱۳۸۷). دایره‌المعارف عمومی رشته‌های صنایع دستی ایران. ویراسته اعظم علی بیگی و فاطمه رحیمپور. جلد اول، تهران: انتشارات هادی بهنود.
- رحمانی، اشکان؛ الحمیدی، زهرا (۱۳۸۷). نقش دست: گذری بر صنایع دستی استان فارس، شیراز: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان فارس، قلمکده.
- ستاری، محمد (۱۳۶۸). منبت‌کاری: هنرهای سنتی ایران، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- سلطانی سروستانی، مهرداد (۱۳۸۷). مشخصه‌های معماری دوره قاجار در بناهای شهر شیراز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. ایران‌شناسی، گرایش فرهنگ مردم، آداب و رسوم و میراث فرهنگی. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- شجاعی، سید مصطفی (۱۳۹۷). معرفی اثر و بررسی شیوه هنری قدیمی‌ترین در خاتم حرم مطهر حضرت احمدبن موسی الکاظم - شاه‌چراغ (ع)، فصلنامه علمی تخصصی رهیافت فرهنگ دینی، ۲: ۱۶۴-۱۵۳.
- شیخی، علیرضا؛ تندی احمد و سامانیان، صمد (۱۳۹۷). سنجش تاریخی و تطبیقی ویژگی‌های فنی و نقش‌پردازی درهای چوبی موزه بزرگ خراسان، نگره. ۴۵: ۱۱۵-۱۰۴.
- شیخی، علیرضا؛ سامانیان، صمد و آشوری، محمدتقی (۱۳۹۱). مطالعه تطبیقی هنر منبت معاصر در مراکز مهم منبت‌کاری ایران (اصفهان، گلپایگان، آباءه، شیراز و سنندج)، نشریه مطالعات تطبیقی هنر. ۴: ۱۶-۱.
- عسکری، مسعود (۱۳۸۲). آموزش هنر و صنعت معرق‌کاری مخصوص هنرجویان و صنعتگران شاخه‌های مختلف صنایع چوب، شیراز: کوشامهر.
- غیائی، فتانه (۱۳۹۵). بررسی آرایه‌های گیاهی سه بنای شاخص دوره قاجار در شهر شیراز (مسجد نصیرالملک، نارنجستان قوام، خانه زینت‌الملک)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد ارتباط تصویری. هنرهای تجسمی (هنرهای تصویری) - ارتباط تصویری. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- گرم‌نیا، مینو (۱۳۸۱). معرق روی چوب. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- کمالی سروستانی، کوروش (۱۳۸۴). دانشنامه آثار تاریخی فارس، شیراز، شیراز: دانشنامه فارس و قلمکده.
- مجری، نجمه (۱۳۹۵). بررسی نقوش تزئینی خانه زینت‌الملک شیراز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد ارتباط تصویری، سمنان: دانشگاه سمنان.
- مصدقیان طرقله، وحیده (۱۳۸۴). رنگ و نقش در مسجد گوهرشاد، تهران: انتشارات کتاب آبان.
- نژاد ابراهیمی، احد؛ عبداللهی فرد، ابوالفضل و ساعدی، فرشته (۱۳۹۶). بررسی ویژگی‌های فنی - هنری و مضامین درهای چوبی دوره صفوی (مطالعه موردی در هفت رنگ و در گره‌بندی مشبک موزه آستان قدس رضوی)، دو فصلنامه هنرهای صناعی اسلامی. ۱: ۱۱-۲۴.

منابع اینترنتی

- پورتال جامع گردشگری مجازی شهر شیراز و فارس: Website: <https://www.farschto.ir> Accessed at 1400/04/13
- بانک جامع اطلاعاتی اصناف شیراز وابسته به مجمع امور صنفی شهرستان شیراز: Website: <http://asnafshiraz.com> Accessed at 1400/04/13